

مرکز تحقیقات اسلامی

اصفهان

گامی

عمران
علیه السلام

www.

www.

www.

www.

Ghaemiyeh

.com

.org

.net

.ir

ادبیات سخنان

امام سجاد علیہ السلام

و

سجاد علیہ
سجدة

سید فضل اللہ میرقادی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ادبیات سخنان امام سجاد علیه السلام و صحیفه سجادیه

نویسنده:

فضل الله میرقادری

ناشر چاپی:

مجهول (بی جا ، بی نا)

ناشر دیجیتالی:

مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان

فهرست

۵	فهرست
۷	ادبیات سخنان امام سجاد علیه السلام و صحیفه سجادیه
۷	مشخصات کتاب
۷	چکیده
۷	مقدمه
۸	روش تحقیق
۸	ادبیات عصر امام سجاد علیه السلام
۸	شعر
۱۱	نثر دوره اموی
۱۱	ادبیات کلام امام سجاد علیه السلام
۱۱	اشاره
۱۳	ادبیات سیاسی امام سجاد
۱۴	ادبیات اجتماعی امام سجاد
۱۴	ادبیات کلام امام سجاد علیه السلام از نظر اخلاقی
۱۴	ادبیات دعا
۱۴	اشاره
۱۵	ساختار هنری دعا
۱۵	اشاره
۱۶	بقاع
۱۸	تصویر سازی
۲۰	نثر صحیفه سجادیه
۲۱	صحیفه ی معرفت (نگاهی به درون مایه ی دعاها)
۲۴	فرجام سخن
۲۴	پاورقی

مشخصات کتاب

مؤلف: سید فضل الله میرقادری

ناشر: سید فضل الله میرقادری

چکیده

نیایش های امام سجاد (ع) در صحیفه، سرشار از مضامین لطیف و دلپذیر است. این دعاها نشانه ی ذوق سرشار، روح متعالی، بزرگی شخصیت و درد آشنایی آن حضرت (ع) است. خواننده ی این دعاها با اندکی ژرف نگری و تأمل، لذتی معنوی و روحانی احساس می کند که همه ی لذت های مادی با آن برابر نیست و درمی یابد که این کتاب، صحیفه ی معرفت است. با وجود پژوهش های فراوانی که پیرامون این کتاب انجام پذیرفته است، جنبه ی ادبی و هنری آن کمتر مورد بررسی قرار گرفته است. در این مقاله پس از مقدمه و نگاهی به اوضاع سیاسی - اجتماعی زمان امام سجاد (ع)، ضمن تبیین ادبیات عصر امام سجاد (ع)، ادبیات کلام امام (ع) در صحیفه سجادیه مورد بررسی قرار می گیرد. واژه های کلیدی: ۱- صحیفه ۲- ادبیات ۳- دعا

مقدمه

در عصر جدید، دانش بشری به مرحله ی پیشرفته ای رسیده و انسان جهت دست یابی به آسایش، به اختراعات و اکتشافات بسیاری دست زده است، اما این پیشرفت ها نه تنها به آرامش او نیانجامیده، بلکه به پیشرفت در فن آوری بر دغدغه ها و پریشانی های او افزوده است. فقط معنویت است که آرامش حقیقی آدمی را تأمین می کند از این رو، نیاز به معنویت مربوط به دوران خاصی نیست. انسان ها در همه ی دوره ها به معنویت نیاز دارند و امروزه که پیشرفت در فن آوری پریشانی ها را بیشتر کرده نیاز به معنویت نیز بیشتر احساس می شود. آدمی به این نتیجه رسیده است که به دنبال آبخوری باشد که از زلال آن بنوشد تا خود را پیدا کند و معنای زندگی را بیابد. پر واضح است که فقط دل سپردن به راهنمایی ها و

آثار اصیل انبیای الهی به ویژه پیامبر گرامی اسلام (ص) و پیشوایان معصوم (ع) است که انسان را بر سر منزل مقصود هدایت می کند و می تواند به سرچشمه معنویت و آرامش برساند. در میان آثار ارزنده معصومین (ع)، میراث امام سجاد (ع) از اهمیت ویژه ای برخوردار است. از میان خطبه ها، نامه ها، توفیق ها، شعرها، مصاحبه ها، محاوره ها، خاطره ها و کلمات ایشان، دعاها و مناجات های آن حضرت جایگاه مهمی دارد. امام سجاد (ع) در صحیفه در ضمن دعا با ادبیاتی بسیار غنی و زیبا، معارف اسلامی، سیاست، اخلاق، جامعه شناسی، حقانیت اهل بیت، انتقاد از ستم، سفارش به حق و حقیقت و در یک سخن، درس معنویت و سعادت را آموزش می دهد. صحیفه سجادیه از دیرباز نظر انیشتندان و فرهیختگان بسیاری را به خود جلب کرده است و علاوه بر حدود هفتاد شرحی که بر آن نوشته اند، از زوایای مختلف به آن نگریسته و پیرامون آن پژوهش هایی انجام داده اند. در عین حال به نظر می رسد که این کتاب از دیدگاه ادبی و هنری کمتر مورد توجه قرار گرفته است. بنابراین لازم است در این عرصه کوشش هایی صورت گیرد.

روش تحقیق

در این تحقیق محور اصلی متن صحیفه (بدون توجه به ترجمه ها) و کتاب های تاریخ ادبیات عربی در عصر اموی است و از رهگذر ادبیات عربی عصر امام سجاد (ع)، ادبیات کلام امام (ع) ادبیات و دعا را مورد بحث قرار داده و در بخش پایانی به درون مایه های صحیفه سجادیه به عنوان صحیفه معرفت نظر کرده ایم.

ادبیات عصر امام سجاد علیه السلام

شعر

هنگام ظهور اسلام ادبیات عربی عبارت بود از اشعار دوره ی جاهلی که تصویر احساسات و امیال و آرزوهای آنان از آن زندگانی ساده بود. وقتی که اسلام ظهور کرد، عرب ها با دعوتی شگفت انگیز که به هیچ وجه آشنایی ای پیشین با آن نداشتند، مواجه شدند. صدایی به گوش آن ها رسید که آنان را از اختلاف و شقاق و نفاق بین عشایر و طوایف برحذر می داشت و به وحدت، اتفاق، اتحاد و کنار گذاردن هر گونه دشمنی دعوت می کرد و آنان را از بت پرستی به توحید و یکتا پرستی می خواند. این صدا صدای قرآن بود با اسلوب و عبارات و کلماتی که میان فصحا و شعرای عرب معهود نبود. آرام آرام کلمه ی حق اعتلا یافت و اسلام رونق گرفت و آتش فتنه ها فرونشست و نزاع شاعران از میان برخاست و به جای آن مدایح پیامبر (ص) و اسلام و اصحاب او و فضایل اخلاقی جلوه گر شد. وقتی که فتح و پیروزی اسلام در شبه جزیره ی عربستان پدیدار گشت، انگیزه و موجبات سرودن شعر ضعیف شد و به جای آن تلاوت قرآن و بحث درباره ی فصاحت و بلاغت این کتاب آسمانی رواج یافت. در دوران خلفای راشدین از آن جا که مسلمانان سرگرم تأسیس دولت و فتوحات و کارهای مملکتی

بودند، مجال گفت و شنود درباره ی شعر کمتر یافت می شد. از نیمه ی آخر دوره خلافت عثمان که کم کم آتش انقلاب زبانه کشید و بذر اختلاف پاشیده شد، دوباره تفرقه در میان مردم پدیدار شد و بعد از قتل عثمان این اختلاف به اوج و شدت خود رسید. «بنی امیه به پیشوایی معاویه لوای مخالفت با امامان (ع) برافراشتند. در این غوغا و آشوب بود که دوباره شاعران ظاهر شدند. گروهی به طرفداری بنی هاشم و جماعتی به حمایت بنی امیه برخاستند و در سایر فرقه ها مانند خوارج و زبیریان نیز شاعرانی ظهور کردند» (۱۳، ص: ۱۱۴). در این دوره شاعران نقش سیاسی مهمی ایفا می کردند که در تاریخ اسلام چنین نهضتی در عالم شعر و چنان فرصتی برای دخالت شاعران در سیاست نظیر نداشته است. سخن درباره ی امور بزرگ سیاسی و مملکتی و انتخاب رئیس حکومت و سایر امور اجتماعی بزرگ ترین امتیاز شعر این دوره است. سیاست بنی امیه چنین اقتضا می کرد که شاعران را به سوی خود جلب کند و حتی بین خود شاعران هم رقابت و اختلاف بیندازد تا از یک سو این خاندان را مدح کنند و از سوی دیگر یکدیگر را هجو کنند. از شاعران این دوره نسبت به یکدیگر هجاهای شگفت انگیزی به یادگار مانده است. دشمنی و رقابت شاعران نسبت به یکدیگر موجب شد که شعر «نقائض» به وجود آید. نقائض جمع نقیضه، شعری است که شاعر با قصیده خود معانی قصیده ی دشمن را نقض می کند و فخر دشمن را با هجو برمی گرداند و فخر واقعی را به خود نسبت می دهد. معمولاً نقیضه در همان وزن و قافیه قصیده ی دشمن است. نقائض

هر چند که در پیشرفت فن شعر و حفظ لغت جاهلی ارزش ادبی دارد ولی نمایانگر بداوت امویان است. اخلط و فرزدق و جریر مثلث این نوع شعر هستند که بیشتر شعر آن‌ها یا هجوی یکدیگر است یا مدح امویان. [۱]. در این دوره نوعی دیگر از شعر نیز ظهور کرد که به آن مجون یعنی شعر زشتی می‌گویند. امویان از اشاعه‌ی این نوع شعر هیچ ابایی نداشتند. شاعران غزل سرا به طور عموم غزل اباحی می‌سرودند [۲] پیشوای این گروه از شاعران عمر بن ابی ربیعہ مخزومی [۳] است. شعر مجون در کنار این نوع غزل پدیدار گشت. در کتاب تاریخ ادبیات اکبر بهروز آمده است: «یکی دیگر از مقتضیات سیاست بنی امیه این بود که جوانان حجاز را از مسافرت به اطراف و اکناف ممالک اسلامی منع کند در عوض عطایای فراوان به آن‌ها می‌داد. این جوانان که وارث اموال بسیاری از پدران فاتح خود بودند، در نتیجه‌ی عطایای سرشار بنی امیه، ثروت و مکنت فراوانی به دست آورده بودند و چون راه عمل و مسافرت و دیگر مشاغل جدی بر آن‌ها بسته بود به اقتضای جوانی و بیکاری و توانگری به خوش گذرانی و ملاعب و ملامهی سرگرم شدند و اوقات خود را با بی بند و باری و تمتع از لذایذ جسمانی می‌گذراندند و بالطبع قریحه‌ی شعر و شاعری هم در ایشان پدیدار گشت و این زندگانی پر نعمت و مرفه و خوشی و شادی و سرور و جوانی موضوع شعر آن‌ها بود (۶، ص: ۱۲۶). احمد حسن زیات می‌نویسد: «دوره‌ی اموی، دوره‌ی نضح آداب جاهلی و آغاز نقل دانش‌های بیگانه بود.» (۷، ص:

(۲۰۷). ناگفته نماند که در دوره ی اموی در عرصه ی شعر و شاعری، غزل عقیف و شعر متعهد هم یافت می شد. شاعرانی مانند قیس بن ملوح (مجنون لیلی)، جمیل بن معمر و کثیر عزه غزل عقیف می سرودند. از شاعران متعهد این دوره که تمام عمر خود را در راه دین صرف کرد و با شجاعت از اهل بیت دفاع کرد، کمیت بن زید اسدی [۴] است که مجموعه ی اشعارش با عنوان هاشمیات منتشر شده است.

نثر دوره اموی

نثر در زمان بنی امیه، مراحل تازه ای را به سمت پیدایش نثر ادبی درنوردیده است. انواع نثر ادبی که از دوران های پیش به جای مانده بود، استواری بیشتری یافت. برخی از آن ها نیز چون فن رسائل و تاریخ های تک موضوعی، سرآغاز نثر اندیشمندانه ای بود که در پایان عصر اموی و آغاز دوره عباسی شکوفا گردید. «نثر این دوران پر آشوب و جدال، به روش غیر مستقیم و به صورت قطعات باقی مانده است. اما به هر حال نام چندین نویسنده و عنوان چندین کتاب را در دست داریم و می دانیم که فن نگارش رواج بیشتری یافته بود و برای ثبت آثار ادبی هم به کار می رفت.» (۲، ص: ۷۹). یکی از جلوه های مهم نثر دوره ی اموی خطبه است که در این دوره پیشرفت زیادی کرده است. مهم ترین خطبه ها، خطبه ی امام حسین (ع) بعد از شهادت امام علی (ع) است که ابشیهی در کتاب المستطرف فی کل فن مستظرف و ابوالفرج در مقاتل الطالبیین نقل کرده اند و خطبه های دیگر امام حسین (ع) و امام سجاد(ع) است. (۱، ص: ۲۲۴).

ادبیات کلام امام سجاد علیه السلام

اشاره

کمتر دیده می شود که کسی در تاریخ ادبیات عربی به ادبیات کلام امام سجاد (ع) یا ادبیات دعا به طور ویژه پرداخته باشد و ارزش های هنری و تأثیر آن را بر اسلوب های نثر عربی در دوره های نقل کند. [۵] به سبب آن چه از پیشوایان ما به ویژه امام علی بن حسین (ع) بر جای مانده است، ما در دوره اموی بیشترین ثروت ادبی را در زمینه ی دعا دارا هستیم. امام سجاد (ع) کوشش های پدر بزرگوارش را برای بازگرداندن عزت و سرافرازی به جامعه اسلامی داد و این

کار را به شیوه ای پیش برد که با وضعیت دوره ای که در آن به سر می برد متناسب باشد. در پی جان فشانی و فداکاری های امام حسین (ع) و یارانش، موانع ترس و وحشت تا حد زیادی از میان برداشته شد و جامعه اسلامی توانست گام دیگری در راه بازگرداندن عزت خود بردارد. امام سجاد (ع) تمام کوشش خود را برای ارتباط مردم با خدا به کار برد تا این که گام های دیگری در راه عزت و رهایی امت اسلامی برداشته شود. امام سجاد (ع) در راه تربیت و تهذیب نفوس پیروان شیوه های گوناگونی را پیش گرفت که عبارت بودند از: خریدن برده ها و آموزش دادن و آزاد کردن آنان، تربیت گروه های شایسته و فرستادن آن ها به اقطار مختلف، ایراد خطبه و طرح سخنان سودمند و سازنده، دعا و ابتهال با اسلوبی که افراد در هنگام خواندن آن دعاها احساس کنند که عزت، قدرت و توانگری فقط نزد خداست. امام (ع) با این دعاها آن چنان انسان ها را تربیت می کرد که بتوانند نفس خود را رام کنند به طوری که حاکمان زمان را به هیچ بیندارند و آبرو و عزت خویش را به متاع ناپایدار دنیا ن فروشند. دکتر بستانی معتقد است، ادبیات امام سجاد (ع) از نظر کمی بعد از ادبیات کلام امام علی (ع) قرار می گیرد. و با توجه به جهت گیری ویژه آن حضرت نسبت به دعا و از نظر فراوانی مطالب مطرح شده و تنوع آن حائز اهمیت است. (۴، ص: ۱۵۳). اگر در عهد اموی ادبیات انحراف، شعر مجنون و خمر و لهو و مدیحه گویی حاکمان جور فراوان شد ولی ادبیات

امام سجاد (ع) مانند بنای شامخی است که در نقد اوضاع اجتماعی و سیاسی از یک سو و ساختن شخصیت اسلامی در سطوح مختلف از سوی دیگر ایستادگی کرد. ادبیات امام سجاد (ع) به طور کلی به چهار دسته تقسیم می شود: ۱- ادبیات سیاسی ۲- ادبیات اجتماعی ۳- ادبیات اخلاقی ۴- ادبیات دعا.

ادبیات سیاسی امام سجاد

امام سجاد (ع) در مقابل سلطه ی حاکم وظیفه آگاه سازی مردم را به عهده داشت و آنان را از همکاری با حاکمان ستم برحذر می داشت. در یکی از سخنانش می فرماید: «کفانا الله و ایاکم کید الظالمین و بغی الحاسدین و بطش الجبارین. أیها المؤمنون، لا یفتنکم الطواغیت و أتباعهم من أهل الرغبه فی الدنیا المائلون الیها، المفتونون بها...» و در نامه ای خطاب به یکی از کسانی که با حکومت منحرف همکاری کرده است می فرماید: «فانظر أی رجل تكون غدا اذا وقفت بین یدی الله، فسألک عن نعمه کیف رعیتها و عن حججه علیک کیف قضیتها، و لا تحسبن الله قابلا منک بالتعذیر، و لا راضیا منک بالتقصیر...». با دقت در سخنان فوق درمی یابیم که هر چند کلام سیاسی باید به زبانی ساده باشد ولی امام (ع) کلام خود را با عناصر ایقاعی و تصویری آراسته است. در ادامه می فرماید: «جعلوک قطبا أداروا بک رحی مظالمهم، و جسرا یعبرون علیک الی بلا یاهم و سلما الی ضلالتهم» (۴، ص: ۱۵۵). در کلام یاد شده تصویر سازی های امام (ع) از چند نظر دارای اهمیت است: الف: امام (ع) به تجربه های مألوف و آشنایی تکیه دارد که هیچ پوشیدگی در آن نیست. ب: تصویرها متجانس با مصداق خود است. ج: تصویر با موضوع کاملا هماهنگ

است. به کارگیری کلمه ی «جسر» برای عبور و «سلم» برای صعود و «رحی» برای له کردن و همه اینها ابزارهایی برای اهداف ستمگرانه ی آن ها بوده است. همکاری کننده ی با ستمگر را به محوری تشبیه کرده است که سنگ آسیاب به دور آن می چرخد.

ادبیات اجتماعی امام سجاد

از دیدگاه امام (ع) رابطه ی انسان با خدا اولین سنگ زیر بنا نسبت به سایر روابط است به طوری که روابط دیگر بر پایه ی آن استوار می شود. در این باره می فرماید: «ان الله عليك حقوقا محیطه بك في كل حركة تحركتها، أو سکنه سکنتها أو جارحه قلبتها أو آله تصرفت بها، بعضها اكبر من بعض، و اكبر حقوق الله عليك ما أوجه لفسه تبارك و تعالی من حقه.» (همان)

ادبیات کلام امام سجاد علیه السلام از نظر اخلاقی

امام (ع) ویژگی های شخصیت زاهد را این گونه ترسیم می کند: «ان قسوه البطنه و كظه الملاءه و سكر الشبع و غره الملك مما يثبط و يبطل عن العمل و ينسى الذكر و يلهي عن اقتراب الأجل حتى كأن المبتلى يحب الدنيا به خيل من سكر الشراب، فان العاقل عن الله الخائف منه، العامل له، ليمرن نفسه و يعودها الجوع حتى ما تشتاق الى الشبع و كذلك تضمير الخيل لسبق الرهان» (همان، ۱۵۷). درباره محبت نسبت به خداوند و عصیان در برابر او، امام سجاد (ع) در شعری می فرماید که محبت با عصیان جمع نمی شود. تعصی الا- له و أنت تظهر حبه هذا لعمري في الفعال بدیع لو كنت تظهر حبه لأطعته ان المحب لمن يحب مطيع خداوند را معصیت می کنی و ادعا می کنی که او را دوست داری. به جان من، این ادعا از عجایب امور است. اگر راستی خدا را دوست داشتی، او را اطاعت می کردی؛ زیرا محب همیشه مطیع محبوب است.

ادبیات دعا

اشاره

در ادبیات دعا، امام سجاد (ع) شخصیتی منحصر به فرد است. با این نکته که دعاهای آن حضرت از نظر در بر داشتن مسائل مربوط به سلوک انسانی، با سایر آثار ادبی آن حضرت از قبیل حدیث، نامه، وصیت، خاطره، محاوره، مصاحبه و غیره تفاوتی ندارد. همه این ها جنبه های مختلف حیات را مد نظر دارند. دعا با نقشی که دارد، پدیده های یاد شده را از نظر فردی، اجتماعی و وجودی تضمین می کند، هر چند که تکیه ی آن بر بعد وجدانی و محکم کردن ارتباط انسان با خداست. اگر در اسلوب و مضامین دعاهای امام سجاد بنگریم، درمی یابیم که در همه دعاها

بر مذمت نفس اماره تأکید شده است تا این نفس از ذلت و ضعف و سقوط رهایی یابد، در عین حال از نظر هنری و فکری نیز مشتمل بر دو عنصر مهم ایقاعی و تصویری هستند که نمونه هایی از آن را در این جا مورد بررسی قرار می دهیم [۶].

ساختار هنری دعا

اشاره

امام سجاد در یکی از مناجات ها می فرماید: ۱- [الهی الیک اشکوا نفسا بالسوء أماره و الی الخطیئه مبادره، و بمعاصیک مولعه و لسخطک متعرضه. تسلك بی مسالك المهالك و تجعلی عندک أهون هالك، کثیره العلل، طویلہ الأمل. ان مسها الشر تجزع و ان مسها الخیر تمنع، میاله الی اللعب و اللهو، مملوءه بالغفله و السهو. تسرع بی الی الحوبه و تسوفنی بالتوبه]. ۲- [الهی أشکو الیک عدوا یضلنی و شیطانا یغوینی. قد ملأ بالوسواس صدري و أحاطت هواجسه بقلبی. یعاضدلی الهوی و یزین لی حب الدنیا و یحول بینی و بین الطاعه و الزلفی]. ۳- [الهی الیک أشکوا قلبا قاسیا، مع الوسواس متقلبا و بالرین و الطبع متلبسا، و عینا عن البکاء من خوفک جامده و الی ما یسرھا طامحه]. ۴- [الهی لا حول و لا قوه الا بقدرتک، و لا نجاه لی من مکاره الدنیا لا بعصمتک؛ فأسألک...] (۱۴، ص: ۲۰۸). متن بالا- در بردارنده ی چهار فراز است که با هم مرتبطند. در فراز اول درباره ی نفس امر کننده به بدی و از بعضی از ویژگی های آن، مانند کثرت علل و أمل و جزع و لعب سخن می گوید. اما در فراز دوم از مصدر و منبعی سخن می گوید که نفس اماره را به بدی می کشاند و آن شیطان است. پس مفرداتی را به

کار می برد که در وسوسه و تزیین دنیا کاربرد دارند. در فراز سوم از قلبی نزد خداوند شکوه می کند که با وسوسه ها دگرگون می شود و با زنگارهای مختلف پوشیده شده است. از چشمی شکوه می کند که از خوف خدا، اشک نمی ریزد و جامد است و به آن چه شادمانش کند بلند پروازی می کند. اما در فراز پایانی برای نجات دادن نفس از بدی هایی که در سه فراز پیشین سخن گفته بود رو به سوی خدا می کند. روابط علی بین فرازهای چهارگانه آشکار است. عناصر ایقاعی و تصویری در این چهار فراز قابل ملاحظه است که ما برای توضیح این دو عنصر مهم از متن دعاهاى دیگر بهره می بریم.

ایقاع

ایقاع مهم ترین عنصر در ساختار دعاهاست و آن هنگام تلاوت مشخص می شود نه خواندن صامت. بنابراین هنگامی در متن عنصر ایقاع وجود دارد که متناسب با طبیعت خواندن آن و متناسب با مضمون و محتوای آن باشد. جهت روشن شدن موضوع نمونه ای از مناجات حضرت سجاد معروف به مناجات التائبین از مناجات خمسہ عشر مورد بررسی قرار دهیم. ۱- [الهی البستنی الخطایا ثوب مذلتی و حللنی التباعد منک لباس مسکنتی، و أمات قلبی عظیم جنایتی، فأحیه بتوبه منک یا أملی و بغیتی، و یا سؤلی و منیتی. ۲- فوعزتک ما أجد لذنوبی سواک غافرا و لا أرى لكسرى غيرک جابرا. ۳- و قد خضعت بالانابه اليک، و عنوت بالاستکانه لديک. ۴- فان طردتنی من بابک فبمن ألوذ وان رددتنی عن جنابک فبمن أعود. ۵- فوا أسفاه من خجلتی و افتضاحی، و والهفاه من سوء عملی و اجتراحی. ۶- أسألک یا غافر الذنب الکبیر، و یا جابر العظم

الكسير. ۷- أن تهب لی مویقات الجرائر، و تستر علی فاضحات السرائر. ۸- و لا تخلنی یوم القیامه من برد عفوک و غفرک و لا تعرنی من جمیل صفحک و سترک. ۹- الهی، ظلل علی ذنوبی غمام رحمتک و أرسل علی عیوبی سحاب رأفتک. ۱۰- الهی هل یرجع العبد الابق الا الی مولاه، أم هل یجیره من سخطه أحد سواه؟... [(۱۴، ص: ۲۰۶). متن فوق با قافیه و تفعیلات خود همانند قصیده ای است که هنگام تلاوت، زیبایی های خودش را دارد. از نظر فواصل یعنی کلمات آخر، در دو فراز یا بیشتر متحد است. این تنوع در ایقاع فرازاها یعنی تغییر و تبدیل فواصل بین دو فراز یا بیشتر ارتباط دقیق با تبدل افکار و موضوع متن دارد. هر تبدلی در ایقاع مقترن با تبدل در افکار است. به عنوان مثال در دعاهاى دیگر دیده می شود که فواصل تسلیم صوتی واحد است. در نمونه ذیل همه ی فواصل تسلیم صوت «راء» و «هاء» است. [اللهم اعتذر الیک: ۱- من مظلوم ظلم بحضرتی فلم أنصره. ۲- و من معروف أسدی الی فلم أشکره. ۳- و من مسیء اعتذر الی فلم أعذره. ۴- و من ذی فاقه سألنی، فلم أوثره. ۵- و من ذی حق لزمنی لمؤمن، فلم أوفره. ۶- و من عیب مؤمن ظهرلی، فلم أستره. ۷- و من کل اثم عرض لی، فلم أهجره. (دعای ۱/۳۸). متن فوق سرشار از عناصر ایقاعی گوناگون است. از یک طرف همه قافیه های آن واحد است، گویی قصیده ای عمودی است که دارای قافیه ای واحد است از طرف دیگر فقرات آن تقریباً متوازن است و تعداد کلمات فرازاها تقریباً برابر است. و

از سوی سوم سرشار از تجانس بین اصوات فقرات است مانند دو حرف «طاء» و «ضاد» در فراز اول. و از جانب چهارم، عنصر تکرار در ابتدای هر عبارت و صوت یاء که هر سطر با آن ختم می شود و کلمه ی «لم» که پیش از همه فواصل دیده می شود، قابل ملاحظه است. هنگام خواندن و شنیدن این دعا عناصر ایقاعی در افزودن جذابیت و زیبایی دعا سهم فراوان دارد. و نکته ی مهم دیگر این که تنوع فواصل در متن پیشتر و یکتایی آن در متن کنونی با طبیعت موضوع ارتباط کامل دارد. متن اخیر پیرامون موضوعی واحد است و آن طلب بخشش از خداوند متعال است به خاطر مسائلی که پیش آمده است به همین دلیل همه فرازها برابرند؛ چون موضوع عذرخواهی از امور سابق است. در این جا امور مختلف با مصداق های گوناگون تسلیم مفهومی واحد هستند؛ به همین دلیل فواصل اتحاد دارند.

تصویر سازی

تصویر در دعا در مقایسه با ایقاع عنصر دوم است زیرا: همان گونه که دعا همراه با تلاوت است ناگزیر با ایقاع همراه است، ولی ضرورتی ندارد که تصویرگری با تلاوت همراه باشد. به عنوان مثال، دیده می شود دعاهایی که حاوی برآورده شدن نیازهاست مانند دعای رزق (دعای ۲۹)، عافیت (دعای ۲۳)، استسقاء (دعای ۱۹) یا پیروزی بر دشمن (دعای ۴۹) آن قدر که به تعبیر مستقیم و عرضه ی آشکار موضوع نیاز دارند به تصویر فنی نیاز ندارند ولی این موضوع نسبت به مناجات ها برعکس است. زیرا مناجات تواصل، سوز، گداز، شوق و وجد به سوی خدای تعالی است به طوری که دعا کننده ضمن انفعال در اندیشه ی خودش غور

می کند و در گفتگوی با خدا غرق و فانی می شود. این امر اقتضا می کند که از تصویرهای هنری که مشتمل بر استعاره یا رمز و تشبیه است، استفاده شود چرا که تعبیرهای ساده و مستقیم خرسند کننده نیستند. چون هنگام مناجات نفس دعا کننده حالتی خاص دارد، این کاربرد متناسب با آن نیاز است و این کار جز با تصویرهای هنری میسر نیست. شایسته است در این جا نمونه ای از مناجات العارفین حضرت (ع) را مورد بررسی قرار دهیم تا میزان ارتباط بین عنصر تصویر سازی و سیاق دعا روشن شود. و دریابیم که چگونه معصومین (ع) به عنوان شخصیت های پیشرو به لایه های روح انسان توجه دارند. [الهی، فاجعلنی من الذین ترسخت أشجار الشوق الیک فی حدائق صدورهم و أخذت لوعه محبتک بمجامع قلوبهم، فهم الی أوکار الأفکار یاوون، و فی ریاض القرب و المکاشفه یرتعون و من حیاض المحبه بکأس الملا حظه یکرعون، و شرائع المصافاه یردون] (۱۴، ص: ۲۲۰). در این فراز کوتاه مجموعه ای از تصویرهای هنری آمده است. در این جا ژرف ترین صورت های رابطه بین خدا و بنده مورد بررسی قرار گرفته اند. طبیعت حال و مقام اقتضا می کند که به تعبیری گرایش داشته باشیم که از تصویرهای دقیق و دلالت های ثانویه و الهام های ظریف سرشار باشد و بازگو کردن آن حالت های نفسانی به جز با این تصویرهای هنری میسر نباشد. در متن از استعاره هایی استفاده شده اند که رابطه بین درختان باغ با اشتیاق موجود در سینه ها در یک ردیف قرار گیرد. درخت به اندازه ای که ریشه هایش را در عمق زمین فرومی برد ثبات بیشتر به دست می آورد و به همین نسبت شوقی که در

قلب ریشه دوانیده است برای حضرت (ع) ممکن بود که به عنوان مثال بگوید: [اللهم اجعل أشواقنا اليك شديده] ولی این تعبیر افاده غرض نمی کرد، به همین دلیل به تصویرهای استعاری روی می آورد تا تراکم شوق و شدت اشتیاق خود را نشان دهد. «حدائق» را به «صدرهم» اضافه کرده است تا به معرفت نسبت به خداوند عمق بیشتری بدهد.

نثر صحیفه سجاده

نثر صحیفه در غالب دعاها، نثر مسجع است، ولی نه نثر مسجعی که از روی تکلف و تصنع باشد بلکه نثری ساده و شیواست. کلمات متن، واژه هایی ساده و رایجند و انتخاب هر کلمه به طور طبیعی با معنی و مصداق آن تناسب دارد. هرگز کلمات مهجور در متن دعاها دیده نمی شود. اگر کسی امروزه بخواهد از سر صدق و اخلاص با خدایش سخن بگوید، در صورتی که دانش و معرفتش به حد دانش و معرفت امام سجاده (ع) برسد، بدون تردید به همان گونه سخن خواهد گفت. به بیان دیگر امام سجاده (ع) در دعاها تنها مطابق با زمان خود سخن نگفته است، بلکه کلامش سازگار با همه ی زمان ها و برای همه نسل ها قابل فهم و استفاده است. [۷]. نثر صحیفه رنگ و ویژگی دوره خاصی را ندارد تا در دوره ی دیگر کهنه شود. نثری است که هر کس در هر دوره ای به هر میزان که معرفت داشته باشد می تواند به اندازه ی توان از آن بهره مند گردد. در دعاهای صحیفه، گاهی از قرآن کریم اقتباس شده است به گونه ای که بافت سخن به هم نمی خورد و آهنگ آن آشفته نمی شود. مثلاً: «الحمد لله الذی لو حبس عن عباده معرفه حمده علی ما أبلاهم

من مننه المتابعه أسيغ عليهم من نعمه المتظاهره لتصرفوا في مننه فلم يحمدوه و توسعوا في رزقه فلم يشكروه و لو كانوا كذلك لخرجوا من حدود الانسانيه الى حد البهيمه فكانوا كما وصف في محكم كتابه [ان هم الا كالأنعام بل هم أضل سبيلا] (دعای مردم غافل از خدا به حقیقت حیوان بلکه گمراه تر از حیوانند. در این فراز از دعا این گونه بیان شده که حمد و شکر، نعمت هایی اند که خداوند به انسان داده است و اگر چنین نبود، انسان از نعمت ها استفاده می کرد بی آن که سپاس بگوید، در نتیجه مقامش تنزل می یافت و مانند چارپایان می شد. همان گونه که امام علی (ع) در نامه ای که به عثمان بن حنیف انصاری می نویسد، اشاره می کند که من این چنین نیستم که مانند حیوان پس از خوردن بخوابم بلکه...

صحیفه ی معرفت (نگاهی به درون مایه ی دعاها)

صحیفه ی سجاده، صحیفه ی معرفت نسبت به خدا و راه رسیدن به اوست که حاصل آن داشتن زندگی ای آرمانی یا حیاتی طیبه در این جهان و رستگاری آن جهانی است. صحیفه سجاده از منبع معرفت صادر شده، بنابراین به انسان یاد می دهد که چگونه کسب معرفت کند و چگونه با مولا و صاحب خود سخن بگوید. این کتاب در حقیقت، طریق توجه به حق را به امت آموزش می دهد و اسرار و حقایق حکمت و عرفان و لطایف و دقائق اخلاق و آداب و رموز رابطه با خداوند را به خلق می آموزد. در دعاها ستایش و درود و سلام به پیشگاه پیامبر اکرم (ص) و خاندان مکرّمش فراوان است. به عنوان نمونه در دعای پنجم پانزده مرتبه از خداوند خواسته است که بر محمد و

خاندانش درود بفرستد. این امر نشانه‌ی این نکته‌ی است که حضرت پیش از بحث درباره‌ی معرفت می‌خواهد به انسان کامل اشاره‌ای داشته باشد و الگوی تمام‌عیاری را به مخاطب خویش نشان دهد. و غیر مستقیم به این نکته اشاره فرماید که سخنان ایشان جملاتی انتزاعی نیستند. پیامبر اکرم (ص) خودش را وقف خدا کرده است و در این راه همه سختی‌ها را به جان خریده است و در یک کلام بالاترین جهاد را انجام داده است. در پایان دعای دوم می‌فرماید: «... هیچ ملک مقرب و نبی مرسل با او هم سنگ نخواهد شد.» از نظر درون‌مایه‌های صحیفه باید گفت که هر چه خوبی است در آن است و به طور کلی می‌توان به این موضوعات اشاره کرد: مسایل علم‌النفس و تهذیب روح، درس اخلاق کریمه و فضایل متعالی و حسن معاشرت، علم الاجتماع و توجه به مدینه‌ی فاضله، عرفان و حکمت، سیاست، وظیفه‌ی پدران و مادران و فرزندان، درس حق شناسی، درس محبت و عاطفه، احتراز از خشم و قهر و خشونت، درس عدالت و راستی و درستی، احتراز از ظلم و جور و نادرستی، درس کرامت و عبادت و تقوی، دوستی، وفا و صفا، یک‌رنگی، خدمت به خلق، بشر دوستی، خیر خواهی، دوری از وسوسه‌های شیطانی، اصلاح امور نفسانی و جسمانی. در دعای هشتم، حضرت سجاد (ع) آسیب‌ها را برشمرده است. انسان در زندگی به حکم‌گریزه بنایش بر این است که به سوی خوبی‌ها و عوامل مثبت پیش رود و از عیب‌ها و کاستی‌ها و آسیب‌ها دور باشد. برای این که در این کار موفق باشد، لازم است

آسیب ها را خوب بشناسد. آسیب هایی که امام (ع) بیان فرموده است بدین قرار است: سوء مدیریت، فساد اقتصادی، ریاست طلبی، ریا، عجب، حسد، غضب، حرص، بی تابی، بد اخلاقی، بی بند و باری، تعصب، غفلت، ترجیح باطل بر حق و اصرار بر گناه. در دعای نهم، امام (ع) لحن بسیار نرم و ملایمی دارد. از سخن ایشان درمی یابیم که از خداوند می خواهد که بین او و خودش چیزی را حائل قرار ندهد. امام (ع) در این دعا به این نکته اشاره دارد که خوبی ها همه جا هست و کسی بدانها نمی پردازد ولی انسان هایی هستند که با رنج فراوان به دنبال بدی ها می گردند و آن را با قیمت گزاف می خرند. در این دعا خواستار یکتایی و یکی شدن با دوست است زیرا برای انسان رشد یافته بزرگ ترین عقاب آن است که نتواند به محبوبش برسد. در دعای یازدهم، با چیزهایی که امام (ع) از خداوند می خواهد درمی یابیم که پیامش این است که: «هر کسی آن درود عاقبت کار که کشت.» دعای سیزدهم دعای رفع حواجج است. در این دعا امام (ع) به ما می آموزد که از خداوند چیزهای بزرگ بخواهیم، او بزرگ است، چیز اندک خواستن نشانه کم همتی است. دعای بیست و دوم دعای امام (ع) هنگام بروز سختی ها و ناگواری هاست. حضرت از خداوند می خواهد که با قدرتی که دارد مشکلات و دشواری ها را مرتفع سازد. ممکن است کسی بگوید خداوند اگر بخواهد هم برای دعا کننده و هم برای دیگران، کاری را انجام می دهد، نیازی به خواستن نیست. در پاسخ باید گفت: فرق است بین کسی که می خواهد و درد طلب دارد با کسی که نمی خواهد. او

به معرفت خواستن رسیده است. مگر ممکن است، کسی که درد طلب دارد با کسی که خام و خواب و خاموش است، یکی باشد؟!

فرجام سخن

با بررسی کلمات امام سجاد (ع) و دعاهای صحیفه ی سجادیه و توجه به درون مایه ها و مضامین آن، به این نتیجه می رسیم که: ۱. کلمات امام سجاد دارای ادبیات سیاسی - اجتماعی و اخلاقی است. ۲. ادبیات حاکم بر دعاهای آن حضرت افزون بر درون مایه عظیم و وسیع معرفتی دارای ساختار هنری متعالی و مشتمل بر صنعت ایقاع و تصویر سازی است و غالباً از نثر مسجع ساده و شیوایی پیروی کرده است. ۳. امام سجاد (ع) راه رسیدن به خدا را، برای مردم کوتاه کرده است. ۴. امام سجاد (ع) به انسان ها آموخته است که چگونه با خدای خود سخن بگویند و از او چه بخواهند. ۵. امام (ع) معنا داری زندگی و معنی لذت واقعی را به انسان ها می آموزد. ۶. معارف صحیفه سجادیه انسان ها را در هر سطحی راهنمایی می کند و هر کس به فراخور حال خود می تواند از آن بهره برد. گویی که امام (ع) هر کس را در هر مرحله ای که باشد بر حذر می دارد و به او امیدواری می دهد که با دو بال خوف و رجا حرکت کند. از یک سو می آموزد که غافل نشوند که راه دراز و پر نشیب و فرازی را در پیش دارند و از سو دیگر بدانند که می توانند ره صد ساله را یک شبه بپیمایند.

پاورقی

[۱] در دیوان فرزددق حدود پنجاه قصیده در مدح امویان است و تنها یک قصیده در مدح امام سجاد (ع) می باشد.

[۲] غزل اباحی در مقابل غزل عذری است. موضوع غزل اباحی انحراف و موضوع غزل عذری عشق پاک است.

[۳] عمر بن ابی ربیع شاعر قریش و از اشراف است. همان

شبی که عمر بن خطاب از دنیا رفت، او به دنیا آمد و به عنوان تبرک نام او را عمر گذاشتند.

[۴] کمیت برادرزاده ی فرزددق است.

[۵] دکتد محمود البستانی از ادبای معاصر در تاریخ ادبیات عربی به ادبیات دعا توجه داشته است (ر. ک: البستانی، ۱۹۸۶).

[۶] ایقاع مصدر باب افعال، در لغت به معنی جنگ انداختن کسی را، انداختن کسی را در آن چه بد آید. ولی در اصطلاح یکی از فنون علم موسیقی است. النغمات المركبه من النقرات الايقاعات و أصلها و کلها حرکات و سکون (رسائل اخوان الصفا) (دهخدا، ماده ایقاع) در این جا منظور از ایقاع ترکیب آهنگ های کلام است به طوری که بر مخاطب مؤثر افتد.

[۷] «مخائیل نعیمه» متفکر، ادیب و شاعر عارف مسلک معاصر، دعای بلندی دارد که به صورت کتابی با عنوان «نجوی الغروب» به چاپ رسیده است. با دقت در سبک این دعا درمی یابیم که قطع نظر از درون مایه ها و ظرافت های ادبی دیگر، از حیث کلمات و سبک، مانند صحیفه ی سجادیه است. یعنی ادیب و متفکری مانند میخائیل نعیمه وقتی که می خواهد زیباترین دریافت های خود را در قالب دعا بیان کند، همان کلمات و شیوه امام سجاد (ع) را به کار می برد. شاید کسی بگوید این طبیعت دعاست که برای همیشه سبک واحد داشته باشد و دارای کلمات یکسان باشد. در جواب خواهیم گفت که چنین نیست به عنوان مثال در ادب فارسی دعای قدیم دارای کلمات و سبک قدیم است و در دوره ی معاصر سبک و کلمات ویژه خودش را دارد.

بسمه تعالی

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

آیا کسانی که می‌دانند و کسانی که نمی‌دانند یکسانند؟

سوره زمر / ۹

مقدمه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان، از سال ۱۳۸۵ هـ. ش تحت اشراف حضرت آیت الله حاج سید حسن فقیه امامی (قدس سره الشریف)، با فعالیت خالصانه و شبانه روزی گروهی از نخبگان و فرهیختگان حوزه و دانشگاه، فعالیت خود را در زمینه های مذهبی، فرهنگی و علمی آغاز نموده است.

مرامنامه:

موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان در راستای تسهیل و تسریع دسترسی محققین به آثار و ابزار تحقیقاتی در حوزه علوم اسلامی، و با توجه به تعدد و پراکندگی مراکز فعال در این عرصه و منابع متعدد و صعب الوصول، و با نگاهی صرفاً علمی و به دور از تعصبات و جریان‌های اجتماعی، سیاسی، قومی و فردی، بر مبنای اجرای طرحی در قالب «مدیریت آثار تولید شده و انتشار یافته از سوی تمامی مراکز شیعه» تلاش می‌نماید تا مجموعه ای غنی و سرشار از کتب و مقالات پژوهشی برای متخصصین، و مطالب و مباحثی راهگشا برای فرهیختگان و عموم طبقات مردمی به زبان های مختلف و با فرمت های گوناگون تولید و در فضای مجازی به صورت رایگان در اختیار علاقمندان قرار دهد.

اهداف:

۱. بسط فرهنگ و معارف ناب ثقلین (کتاب الله و اهل البیت علیهم السلام)
۲. تقویت انگیزه عامه مردم بخصوص جوانان نسبت به بررسی دقیق تر مسائل دینی
۳. جایگزین کردن محتوای سودمند به جای مطالب بی محتوا در تلفن های همراه، تبلت ها، رایانه ها و ...
۴. سرویس دهی به محققین طلاب و دانشجو
۵. گسترش فرهنگ عمومی مطالعه
۶. زمینه سازی جهت تشویق انتشارات و مؤلفین برای دیجیتالی نمودن آثار خود.

سیاست ها:

۱. عمل بر مبنای مجوز های قانونی
۲. ارتباط با مراکز هم سو
۳. پرهیز از موازی کاری

۴. صرفا ارائه محتوای علمی

۵. ذکر منابع نشر

بدیهی است مسئولیت تمامی آثار به عهده ی نویسنده ی آن می باشد .

فعالیت های موسسه :

۱. چاپ و نشر کتاب، جزوه و ماهنامه

۲. برگزاری مسابقات کتابخوانی

۳. تولید نمایشگاه های مجازی: سه بعدی، پانوراما در اماکن مذهبی، گردشگری و...

۴. تولید انیمیشن، بازی های رایانه ای و ...

۵. ایجاد سایت اینترنتی قائمیه به آدرس: www.ghaemiyeh.com

۶. تولید محصولات نمایشی، سخنرانی و...

۷. راه اندازی و پشتیبانی علمی سامانه پاسخ گویی به سوالات شرعی، اخلاقی و اعتقادی

۸. طراحی سیستم های حسابداری، رسانه ساز، موبایل ساز، سامانه خودکار و دستی بلوتوث، وب کیوسک، SMS و...

۹. برگزاری دوره های آموزشی ویژه عموم (مجازی)

۱۰. برگزاری دوره های تربیت مربی (مجازی)

۱۱. تولید هزاران نرم افزار تحقیقاتی قابل اجرا در انواع رایانه، تبلت، تلفن همراه و... در ۸ فرمت جهانی:

JAVA.۱

ANDROID.۲

EPUB.۳

CHM.۴

PDF.۵

HTML.۶

CHM.۷

GHB.۸

و ۴ عدد مارکت با نام بازار کتاب قائمیه نسخه :

ANDROID.۱

IOS.۲

WINDOWS PHONE.۳

WINDOWS.۴

به سه زبان فارسی ، عربی و انگلیسی و قرار دادن بر روی وب سایت موسسه به صورت رایگان .

در پایان :

از مراکز و نهادهایی همچون دفاتر مراجع معظم تقلید و همچنین سازمان ها، نهادها، انتشارات، موسسات، مؤلفین و همه

بزرگوارانی که ما را در دستیابی به این هدف یاری نموده و یا دیتا های خود را در اختیار ما قرار دادند تقدیر و تشکر می
نماییم.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان - خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی - پلاک ۱۲۹/۳۴ - طبقه
اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵

دفتر تهران: ۰۲۱ - ۸۸۳۱۸۷۲۲

بازرگانی و فروش: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

امور کاربران: ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹

مرکز تحقیقات رایانگی

اصفهان

گامی

WWW

برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی

www.Ghaemiyeh.com

www.Ghaemiyeh.net

www.Ghaemiyeh.org

www.Ghaemiyeh.ir

مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.

۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹

